

ZPŮSOBY VYJADŘOVÁNÍ VZTAHU PŘÍČINY A DŮSLEDKU V TEXTU – ALTERNATIVY PRO *PROTO* A *PROTOŽE*

Means of Expressing Textual Relation of Reason and Result – Alternatives for *Therefore* and *Because*

Magdaléna Rysová

Abstrakt: Příspěvek se zabývá problematikou textu a zaměřuje se na jazykové prostředky uvozující diskurzní vztahy v rámci textu. Cílem příspěvku je představit různé alternativní způsoby vyjadřování textových vztahů (vedle klasických konektorů typu *proto*) na datech Pražského závislostního korpusu. Příspěvek se zaměřuje na způsoby vyjadřování jednoho konkrétního vztahu – příčiny a důsledku, který bývá v textu často signalizován slovem *důvod*. *Důvod* vstupuje do různých kombinací, a vytváří tak jednotlivé typy či varianty slovních spojení (srov. např. *to je důvod, proč; důvodem je; důvodů je několik*), které slouží jako alternativy pro textové konektory *proto* a *protože*. Některé z těchto typů slouží v textu jako jisté konstanty, jiné jsou přímo závislé na daném kontextu.

Klíčová slova: diskurz, Pražský závislostní korpus, text, textové konektory, textové vztahy

Abstract: The paper examines the problematics of a text and it concentrates on language means signalling certain discourse relations within a text. The aim of the paper is to introduce alternative ways of expressing textual relations, besides the “classic” connectives like *proto* (*therefore*), on the data of the Prague Dependency Treebank. The paper deals with one textual relation – reason and result and tries to demonstrate how this relation may be realized by language expressions containing the word *důvod* (*reason*). These expressions form several types or variants – like *to je důvod, proč* (*this is the reason why*); *důvodem je* (*the reason is*); *důvodů je několik* (*there are many reasons*) that function as alternatives for connectives *proto* (*therefore*) and *protože* (*because*). Some of them may work as textual constants while others are contextually dependent.

Key words: discourse, Prague Dependency Treebank, text, textual connectives, textual relations

1 Úvod

V příspěvku¹ se zabýváme otázkou, jakými způsoby je v češtině možné vyjádřit vztah mezi dvěma celky v rámci textu. Jak dokazují mnohé studie (srov. např. Dolk, 2010; Irwin – Pulver, 1984), jazykové prostředky, které textové vztahy vyjadřují, často pomáhají čtenáři/posluchači danému textu lépe porozumět. Autorky Irwinová a Pulverová (Irwin – Pulver, 1984) například zkoumaly, jak psaným textům (resp. vztahům v rámci textu) rozumí děti na základních školách. Zjistily, že žáci lépe rozumí textům, ve kterých jsou textové vztahy přímo vyjádřeny explicitními jazykovými prostředky (tj. tzv. konektory). Názory na to, jaké jazykové prostředky mají tuto konektivní schopnost, a jaké tedy můžeme nazývat textovými konektory, se v odborné literatuře ovšem poměrně liší.

Cílem tohotomagdaléna příspěvku je přiblížit na datech Pražského závislostního korpusu jeden způsob vyjadřování textového vztahu, a to vztahu příčiny a důsledku, který bývá v textech tradičně signalizován zejména konektory *proto* a *protože*². Zaměříme se přitom ale na textový prostředek, který tradičně mezi textové konektory řazen nebývá (srov. např. Hrbáček, 1994) – jedná se o spojení obsahující slovo *důvod* (srov. např. *to je důvod, proč*). Jako kritérium pro to, zda má dané spojení v textu stejnou konektivní funkci jako „klasické“ konektory, nám bude sloužit právě jejich nahraditelnost za konektory *proto* a *protože*.

2 Jazykové prostředky uvozující textové vztahy

Jazykové prostředky, které se podílejí na výstavbě textu a vyjadřují vztahy v rámci textu, bývají označovány jako textové (diskurzí) konektory. Vymezení konektorů se ovšem v jednotlivých pojetích do jisté míry liší. K dané problematice v zásadě existují dva základní přístupy – někteří autoři chápou konektory jako uzavřenou množinu výrazů patřící mezi určité slovní druhy (především spojky, částice a příslovce, srov. *ale, proto, a, totiž, přece, potom, pak* – srov. např. Hrbáček, 1994, Halliday – Hasan, 1976, Martin, 1992, Knott, 1996). Jiní autoři argumentují, že diskurzí konektory jsou naopak množinou otevřenou (srov. např. Hoffmannová, 1983, Prasad et al., 2010, Rysová, 2013). Jejich hlavní teze zní – pokud chceme souborně obsáhnout prostředky podílející se na výstavbě textu, nemůžeme se omezovat pouze na skupinu výrazů z určitých tříd slovních druhů. Jinými slovy: např. vztah příčiny a důsledku nemusí být v textu vždy vyjádřen spojkami

1 Výstup projektu Grantové agentury Univerzity Karlovy v Praze „Diskurzí konektory v češtině“ č. 36213 řešeného na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze a výstup projektu Vnitřních grantů Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze 2013.

2 Jsme si vědomi toho, že vztah příčiny a důsledku vyjadřují i jiné spojovací výrazy – srov. např. *neboť, a tak, poněvadž* atd. Konektory *proto* a *protože* jsme si vybrali jako dva typické zástupce této kategorie.

proto či *protože*, ale i jinými jazykovými prostředky typu *to je důvod, proč* či *důvodem je*. Pro odlišení těchto „jiných prostředků“ od „klasických“ konektorů pro ně američtí autoři pensylvánského korpusu Penn Discourse Treebank (srov. Prasad et al. 2008, 2010) zavedli termín alternativní lexikální vyjádření diskurzních konektorů (zkráceně *altlexy*). Tato vyjádření (s omezením na *altlexy* obsahující slovo *důvod*) jsou hlavním tématem tohoto příspěvku.

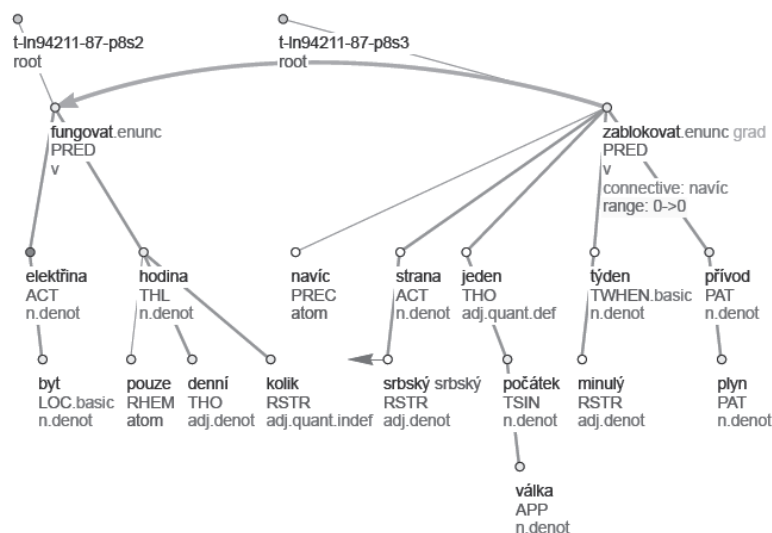
3 Zpracování textové roviny v Pražském závislostním korpusu

Pražský závislostní korpus (PDT) obsahuje velké množství publicistických textů anotovaných ve stromových strukturách na třech rovinách – morfologické, syntaktické (analytické) a sémantické (tektogramatické). Nově poskytuje uživatelům také zpracování textové (diskurzni) roviny (anotovaná data vyšla samostatně pod názvem Pražský diskurzni korpus – srov. Poláková a kol., 2012).

Textová rovina obsahuje anotaci textových vztahů. Má ovšem svá omezení – zahrnuje pouze vztahy mezi dvěma verbálními argumenty (tj. takovými dvěma úseky textu, jejichž nejvyššími uzly, mezi kterými je veden textový vztah, jsou slovesa – srov. obrázek 1). Tyto vztahy musejí být dále uvozeny „klasickými“ konektory (tj. především spojkami, částicemi a příslovci se spojovací funkcí – srov. *Příručka pro anotaci mezivýpovědních textových vztahů (diskurzu) v Pražském závislostním korpusu* – Poláková a kol., 2012). Textový vztah je tak v PDT zachycen například mezi následujícími větami (verbálními argumenty):

- (1) *Elektřina v bytech funguje pouze několik hodin denně.
Poprvé od počátku války minulý týden srbská strana navíc zablokovala
přívod plynu.*

Mezi uvedenými větami je textový vztah gradace signalizovaný konektorem *navíc*. V Pražském závislostním korpusu jsou textové vztahy značeny oranžovými šipkami mezi nejvyššími slovesnými uzly obou argumentů (v tomto případě tedy *fungovat* a *zablokovat*) – srov. obrázek 1:

Obrázek 1: Ukázka anotace textového vztahu uvozeného konektorem v Pražském závislostním korpusu

Jak již bylo řečeno, prvotní anotace textové roviny v PDT zachycuje pouze takové vztahy, které jsou uvozeny „klasickými“ konektory. Textové vztahy, které jsou vyjádřeny jinými jazykovými prostředky³ (např. *to je důvod, proč*), zatím zpracovány nejsou (resp. jejich anotace je připravována do nadcházející verze PDT).

4 Vyjadřování vztahu příčiny a důsledku v textu

Jak již bylo řečeno, vztah příčiny a důsledku může být v textu vyjádřen různými způsoby – jak „klasickými“ konektory (srov. např. *proto, protože, a tak*), tak jinými, víceslovnými prostředky.

Tektogramatická (sémantická) rovina Pražského závislostního korpusu, na které jsou textové vztahy zpracovávány, obsahuje 43 955 vět (srov. Hajič a kol., 2006). Anotátoři textových vztahů tyto věty ručně procházeli a označovali v nich vztahy vyjádřené klasickými konektory a vedle toho anotovali (zatím prvofázově, pro další zpracování) i alternativní vyjádření konektorů (tj. např. spojení *jako*

3 Pražský závislostní korpus přebírá pro tyto výrazy termín alternativní lexikální vyjádření diskurzivních konektorů (tj. *altlexy*) převzatý ze studie amerických autorů korpusu Penn Discourse Treebank (srov. Prasad a kol., 2010).

důvod uvedl) signalizující textové vztahy. V rámci této ruční anotace bylo označeno 261 relevantních výskytů těchto jazykových prostředků (srov. Rysová, 2012), mezi nimiž jsme identifikovali 94 různých typů (variant).

Z těchto 94 typů jsme pro potřeby tohoto článku vyčlenili ty, které mohou vyjadřovat vztah příčiny a důsledku. Tyto varianty je možné rozdělit do několika skupin podle toho, čím je neseno jádro lexikálního významu, tj. která složka daného spojení má schopnost působit jako konektivní prostředek v rámci textu.

Jádro lexikálního významu může být neseno substantivem – srov. alternativní vyjádření konektorů se substantivem *důvod* (srov. z *tohoto důvodu*; *to je důvod*, *proč*; *důvodem je*; *důvodů je několik*; *uvést jako důvod*), *důsledek* (*důsledkem tohoto kroku je*; *v jehož důsledku*; *to je důsledek*), *příčina* (*příčinou je*), *odůvodnění* (*s odůvodněním, že*). Jádrem může být také sloveso, které se v textu může vyskytovat v celém svém paradigmatu – srov. *zdůvodnit/zdůvodňovat*, *odůvodnit/odůvodňovat*, či sekundární předložka – srov. *díky*, *kvůli*, *na základě*, *vinou*, *vzhledem k*, která nabývá funkce textového konektivního prostředku až ve spojení s anaforickým vyjádřením odkazujícím k předchozímu argumentu – srov. př. 2:

- (2) *Bělehrad ucítil příležitost využít bosenského dilematu a domoci se zrušení mezinárodních sankcí, které ruínují hospodářství srbsko-černohorské Jugoslávie.*
Neváhá kvůli tomu vystupovat i proti svým tradičním spojencům v Bosně.

V příkladu 2 se vyskytuje sekundární předložka *kvůli* ve spojení s anaforickým výrazem *tomu*, které odkazuje k celé předchozí větě. Spojení *kvůli tomu* zde uvozuje vztah příčiny a důsledku a je možné ho nahradit konektorem *proto*.

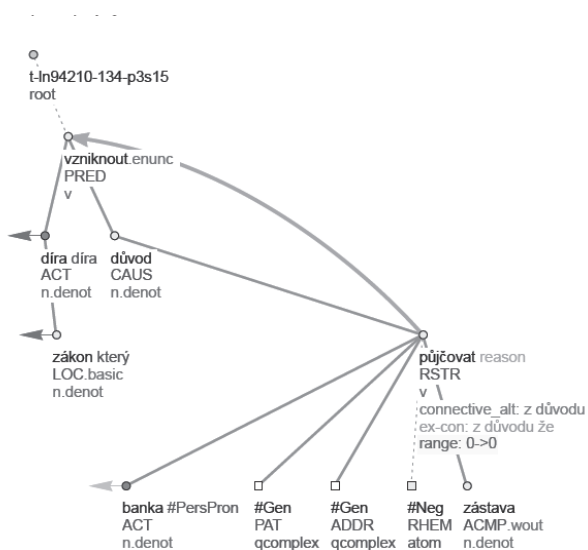
Cílem tohoto příspěvku je představit jednu množinu těchto alternativních konektivních prostředků, a to jazyková spojení obsahující substantivum *důvod*. To je v rámci ostatních lexikálních základů signalizujících textový vztah příčiny a důsledku (vyjádřených substantivy *důsledek* a *příčina*) v Pražském závislostním korpusu nejpočetnější (celkově má 330 výskytů). Jedná se např. o výrazy z *tohoto důvodu* či z *důvodu*, *že* alternativní ke konektorům *proto* a *protože* – srov. příklady 3 a 4:

- (3) *S ohledem na toto ustanovení by se hrubé chování muselo týkat vaší osoby a nestačí pouze nevhodné zacházení s předmětem darovací smlouvy, to je darem.*
Z tohoto důvodu by byla vaše žaloba na vrácení daru u soudu zamítnuta.

- (4) *Díra v zákoně vznikla z důvodu, že banky nechtěly půjčovat bez zástavy.*

V obou případech se mezi výpověďmi jedná o vztah příčiny a důsledku (v příkladu 3 je výraz *z tohoto důvodu* nahraditelný konektorem *proto*, v příkladu 4 je možné spojení *z důvodu, že* nahradit konektorem *protože*, přičemž význam zůstane v obou případech zachován). V první fázi anotace textové roviny Pražského závislostního korpusu však tyto vztahy nejsou (pro veřejnost) zachyceny (protože nejsou uvozeny „klasickými“ konektory). Je zřejmé, že nezahrnutím jiných konektivních prostředků typu *z tohoto důvodu* by byla anotace textové roviny značně ochuzena.

V současné době zpracování těchto jazykových výrazů již probíhá (ačkoliv anotace není dokončena a nově zpracovaná data ještě nejsou zpřístupněna veřejnosti) – srov. obrázek 2, který zachycuje příklad 4 ve stromové struktuře PDT:

Obrázek 2: Ukázka anotace textového vztahu uvozeného alternativním vyjádřením konektoru v Pražském závislostním korpusu

Obrázek 2 zachycuje textový vztah mezi dvěma verbálními argumenty (reprezentovanými slovesy *vzniknout* a *půjčovat*) vyjádřený oranžovou šipkou. Jako konektivní prostředek je ke vztahu přiřazeno spojení *z důvodu, že*.

5 Konektivní prostředky obsahující slovo *důvod*

Konektivní prostředky obsahující slovo *důvod* byly jako první podrobeny nové, detailnější anotaci pro nadcházející verzi Pražského závislostního korpusu (tj. mezi danými verbálními argumenty je značen textový vztah – viz obrázek 2).

Nejprve byly automaticky vyhledány všechny výskyty slova *důvod*, které byly následně zpracovány ručně⁴. Mezi celkovým počtem 330 výskytů bylo relevantních 196 – tj. ve 196 případech měla spojení obsahující slovo *důvod* konektivní funkci v rámci textu. Pro ilustraci uvádíme také příklad bez konektivní funkce (kterých se v PDT celkově vyskytlo 134) – srov.:

- (5) *Tabu je něco, o čem se nemluví, a tak i příběhy lidí, kteří se v pořadu představují, jsou z nejrůznějších důvodů utajovány až do chvíle, kdy se odhodlají vystoupit veřejně.*

V daném příkladu spojení *z nejrůznějších důvodů* neuvozuje žádný vztah mezi textovými argumenty (jak jsou charakterizovány pro potřeby PDT), a proto nebyl do anotace zahrnut.

5.1 Textové vztahy příčiny a důsledku mezi verbálními argumenty

Zbylých 196 výskytů slova *důvod* s konektivní funkcí v rámci textu jsme podrobili hlubší analýze. Podmínkou pro anotaci textového vztahu v Pražském závislostním korpusu je skutečnost, že konektivní prostředek musí uvozovat vztah mezi dvěma verbálními argumenty (jak již bylo řečeno výše – srov. obr. 1). Takovýchto případů bylo v PDT nalezeno celkem 73 (zbylé výskyty nevyjadřující vztah mezi verbálními argumenty nebyly do této analýzy zahrnuty). Mezi nimi je možné vysledovat několik obecných typů či kombinací, které se v konkrétním textu mohou objevovat v různých variantách. Pro všechny z nich je zároveň možné sestavit jejich obecný vzorec, pro jehož zápis jsme zvolili tyto zkratky: Prep – předložka, Adj – adjektivum, Num – číslovka, SubC – závislá věta, MainC – řídicí věta, VP – verbální fráze, NP – nominální fráze, anaph. – anaforická reference. Fakultativní doplnění jsou naznačena kulatými závorkami.

5.1.1 Alternativy pro konektor *proto*

V rámci 73 výskytů slova *důvod* ve funkci textového konektivního pro-

⁴ Za zpracování dotazů pro vyhledávání v PDT a nalezení potřebných dat děkuji RNDr. Jiřímu Mírovskému, Ph.D., za ruční anotaci daných výrazů děkuji Mgr. Pavlíně Jínové.

středku jsme identifikovali dva obecné typy či kombinace, které jsou nahraditelné konektorem *proto*. Obecný vzorec pro první je následující:

- a) *z* <anaph. Pron>/<anaph. Adj> *důvod* <MainC>⁵

Daný vzorec popisuje např. kombinaci *z tohoto důvodu*. Podstatné jméno *důvod* zde musí být modifikováno anaforickým vyjádřením realizovaným zájmem nebo přídatným jménem – srov. nalezené výskyty v PDT: *z tohoto důvodu, z toho důvodu, z uvedených důvodů, z těchto důvodů* – viz příklad 6:

- (6) *Důležité je, že zástavce má právo, aby mu věřitel po prodeji zástavy vrátil částku, která zbývá z výtěžku prodeje po uspokojení věřitelových pohledávek.*
Z toho důvodu je nutno považovat za protizákonný takový způsob prodeje zástavy, který neumožňuje získat prodejem zástavy částku, za kterou by se na trhu jinak dala zástava prodat - při tomto prodeji by byl totiž zástavce připraven o část prostředků, na které by měl po uspokojení věřitelových pohledávek nárok.

Obecný vzorec pro druhý typ má tuto podobu:

- b) <anaph. Pron>/<anaph. NP> <VP> (<Adj>) *důvod* <SubC>

Nejčastější realizace daného vzorce v PDT je *to je důvod, proč*. Tento typ vyžaduje v pozici subjektu anaforickou referenci v podobě zájmena či nominální fráze, následuje vedlejší věta. Slovo *důvod* může být modifikované adjektivem – srov. nalezené výskyty: *to byl hlavní důvod, proč*⁶; *to byl jeden z hlavních důvodů, proč*; *to je důvod, proč*; *to byl důvod, proč*; *tato skutečnost se stala jedním z důvodů, kvůli kterým*; *to je důvodem k tomu, aby* – viz př. 7:

- (7) *Divize kamenina akciové společnosti Calofrig Borovany jako první v oboru získala certifikát řízení jakosti podle ISO 9000.*

5 Obecné vzorce vybraných konektivních prostředků jsou sestaveny pouze na základě dat Pražského závislostního korpusu, jiné možné realizace (které se v datech daného korpusu nevyskytují) nejsou ve vzorcích zahrnuty.

6 Pokud za spojením se slovem *důvod* následuje vedlejší věta, přiřazujeme k tomuto spojení i podřadící spojky, které vedlejší větu uvozují (tj. např. *proč* u spojení *to je důvod, proč*). Podle našeho názoru je tak lépe naznačeno, že za daným spojením následuje věta vedlejší.

To byl hlavní důvod, proč jsme položili několik otázek Janu Bakulemu, řediteli této divize, v jejímž výrobním programu jsou především kanalizační roury různých průměrů.

V ojedinělých případech se může vyskytnout také varianta bez explicitní anaforické reference v pozici subjektu (tj. bez *to je* v kombinaci *to je důvod, proč*) – srov. př. 8:

- (8) *Po propuštění potvrdila, že byla věznicemi sexuálně obtěžována (hlavní důvod, proč nejsou ženy nasazeny do jednotek prvního sledu).*

V daných případech se ovšem jedná o elipsu slovesa (ta je také znázorněna v hloubkové rovině ve stromové struktuře Pražského závislostního korpusu).

5.1.2 Alternativy pro konektor *protože*

Mezi 73 výskyty slova *důvod* jako konektivního prostředku jsme identifikovali 7 typů či kombinací, které v textu mohou alternovat s konektorem *protože*. Kombinaci, kterou zastupuje nejvyšší počet výskytů, popisuje následující vzorec:

- c) (<VP> <anaph. Pron>) z (<Num>/<Adj>/<anaph. NP>) *důvod* (<SubC>)

Daný vzorec odpovídá např. kombinaci z *mnoha důvodů*. Slovo *důvod* může být modifikované hodnotícím adjektivem (typu *jednoduchý*) či číslovkou (např. *dva, mnoho*). Dané spojení může fungovat v rámci parcelace textu samo o sobě (př. 9) nebo za ním může následovat vedlejší věta (př. 10). V Pražském závislostním korpusu jsme objevili tyto kombinace: z *jednoduchého důvodu*; z *jednoduchých důvodů*; z *stejného důvodu*; z *dvou důvodů*; z *toho důvodu, že*; z *toho důvodu, aby*; z *několika důvodů*; z *mnoha důvodů*; z *důvodu, že*; *je to z toho důvodu, že* – srov. např.:

- (9) „Nehrozí vám také tvorba v jiných uměleckých sférách?“
„Zatím nehrozí.“
Z jednoduchých důvodů.
Nemáme prostor ani čas, všichni totiž pracujeme.“
- (10) *Této zakázky si firma velmi váží.*
I z toho důvodu, že kvalita nového vozu bude ve srovnání s předchozími typy výrazně vyšší.

Další kombinace se slovem *důvod* odpovídají tomuto vzorci:

- d) (<Num>/<Adj>/<anaph. NP>) *důvod*
<VP> (<anaph. Pron>/<anaph. NP>) <SubC>

Obecný vzorec vystihuje například spojení *důvodem bylo to, že*. Slovo *důvod* může být opět modifikované. Na pozici slovesa se střídají *být* a *spočívat* (v případě slovesa *spočívat* je doplnění předmětu obligatorní) – srov.: *důvodem bylo to, že; důvodem je, že; důvodem je skutečnost, že; hlavním důvodem byla skutečnost, že; jedním z těchto důvodů je skutečnost, že; důvod spočívá v tom, že* – viz př. 11:

- (11) *Kromě toho učitelé důchodci pomáhají často při výuce jazyků, s níž jsou nadále největší problémy.*
Důvodem je skutečnost, že jazykáři si vydělají mnohem víc mimo resort školství, a pokud učí, dávají přednost středním školám, neboť ty pro ně znamenají vyšší platovou třídu.

Další kombinace se slovem *důvod* popisuje následující vzorec:

- e) *důvod* <VP> <Num>/<Adj>

Příkladem konkrétní realizace je spojení *důvod je složitější*. Tyto kombinace fungují jako samostatné výpovědi. Za slovesem *být* následuje zpravidla hodnotící adjektivum (typu *jednoduchý, složitější*) nebo číslovka (*dva, mnoho, více*) – srov. výskyty nalezené v PDT: *důvod je složitější, důvody jsou jiné, důvody jsou dva, důvodů je mnoho, důvod je zřejmý, důvod je jednoduchý, důvodů je více* – viz př. 12:

- (12) *S vašimi akciemi se musí obchodovat na burze, ale Wall Street vám nabízí cenu z RMS.*
Důvod je vcelku jednoduchý.
V RMS je cena většiny akcií nižší než na burze.

Další kombinace obsahující slovo *důvod* s konektivní funkcí odpovídá následujícímu vzorci:

- f) *existovat* (<Prep> <anaph. Pron>) <Num> *důvod*
V Pražském závislostním korpusu se vyskytly tyto varianty: *existuje více důvodů, existuje řada důvodů, existují pro to tři důvody* – srov.:

- (13) *Lepších časů se naši vývozci letos již asi nedočkají.
Existují pro to tři důvody: Desetiprocentní dovozní přírážkou má být zboží na Slovensku zatěžováno až do konce roku.
Také zúčtování vzájemných obchodů přes clearingový účet bude ještě nějakou dobu o 5 % znevýhodňovat české výrobky (do doby, než Slováci upraví kurz své koruny vůči ECU či bude clearing úplně zrušen).
Třetí obchodní bariérou, která v nejbližších měsících jistě nebude prolomena, je problém vzájemného uznávání certifikátů potravinářských výrobků.*

Další vzorec popisuje např. spojení *má to své důvody*:

- g) *mít (<Prep>) <anaph. Pron> <Adj>/<Pron> důvod*

V Pražském závislostním korpusu tomuto vzorci odpovídají kombinace *měly k tomu pochopitelné důvody, to má svůj důvod, má to své důvody, mají k tomu dobrý důvod.*

Poslední dva typy konektivních prostředků se slovem *důvod* se v Pražském závislostním korpusu vyskytly pouze jednou. Z tohoto důvodu pro ně nebudeme sestavovat obecný vzorec – jedná se o spojení *jako důvod uvedla, že a vysvětlují si to dvěma důvody.*

Jednotlivé typy a jejich výskyty v Pražském závislostním korpusu jsou uvedeny v následující tabulce.

Alternativy pro:	Realizace v PDT	Výskyty v PDT
proto	<i>z tohoto důvodu</i>	10
	<i>z toho důvodu</i>	4
	<i>z uvedených důvodů</i>	1
	<i>z těchto důvodů</i>	2
	<i>to je důvod, proč</i>	5
	<i>to byl důvod, proč</i>	1
	<i>to byl hlavní důvod, proč</i>	1
	<i>to byl jeden z hlavních důvodů, proč</i>	1
	<i>tato skutečnost se stala jedním z důvodů, kvůli kterým</i>	1
	<i>to je důvodem k tomu, aby</i>	1
protože	<i>z jednoduchého důvodu</i>	2
	<i>z jednoduchých důvodů</i>	1
	<i>ze stejného důvodu</i>	2
	<i>ze dvou důvodů</i>	3
	<i>z toho důvodu, že</i>	5
	<i>z toho důvodu, aby</i>	1
	<i>z několika důvodů</i>	1
	<i>z mnoha důvodů</i>	1
	<i>z důvodu, že</i>	1
	<i>je to z toho důvodu, že</i>	4
	<i>důvodem bylo to, že</i>	2
	<i>důvodem je, že</i>	1
	<i>důvodem je skutečnost, že</i>	2
	<i>hlavním důvodem byla skutečnost, že</i>	1
	<i>jedním z těchto důvodů je skutečnost, že</i>	1
	<i>důvod spočívá v tom, že</i>	2
	<i>důvod je složitější</i>	1
	<i>důvody jsou jiné</i>	1
	<i>důvody jsou dva</i>	1
	<i>důvodů je mnoho</i>	1
	<i>důvod je zřejmý</i>	1
	<i>důvod je jednoduchý</i>	1
	<i>důvodů je více</i>	1
	<i>existuje více důvodů</i>	1
	<i>existuje řada důvodů</i>	1
	<i>existují pro to tři důvody</i>	1
	<i>měly k tomu pochopitelné důvody</i>	1
<i>to má svůj důvod</i>	1	
<i>má to své důvody</i>	1	
<i>mají k tomu dobrý důvod</i>	1	
<i>jako důvod uvedla, že</i>	1	
<i>vysvětlují si to dvěma důvody</i>	1	
Celkem		73

Tabulka 1: Varianty konektivních prostředků se slovem *důvod* a jejich výskyty v Pražském závislostním korpusu

5.2 Textové vztahy příčiny a důsledku mezi neverbálními argumenty

Jak již bylo řečeno, anotace textové roviny Pražského závislostního korpusu (PDT) zachycuje pouze vztahy mezi dvěma verbálními argumenty. V rámci 196 výskytů slova *důvod* s konektivní funkcí se ovšem objevily případy textových vztahů příčiny a důsledku, ve kterých alespoň jeden z argumentů nebyl slovesný. Takové vztahy nejsou v PDT (alespoň v současné době) zachycovány (tj. nejsou značeny diskurzívní šipkou – srov. obrázek 2), aby byla dodržena kontinuita s prvotní anotací „klasických“ konektorů typu *proto*, *ale* (srov. Mladová a kol., 2012) – srov. př. 14:

- (14) *Mimořádná valná hromada Podnikatelské banky, která se konala minulý týden, byla přerušena.
Důvodem byl návrh generálního ředitele banky zvýšit základní jmění o 150 až 300 milionů korun.*

V daném příkladu funguje spojení *důvodem byl* jako konektivní prostředek uvozující vztah příčiny a důsledku mezi verbálním argumentem (*Mimořádná valná hromada ... byla přerušena.*) a nominálním argumentem (*návrh generálního ředitele...*).

Takovýchto vztahů se v PDT vyskytuje celkem 123 (z celkového počtu 196 výskytů slova *důvod* s konektivní funkcí) – srov. tabulka 2. Jedná se tedy o poměrně velkou část výskytů, proto jsou tyto případy v anotaci zatím zachyceny alespoň anotátorskou poznámkou a připraveny k dalšímu zpracování.

5.3 Neustálené konektivní prostředky obsahující slovo *důvod*

Výzkum dále ukázal, že konektivní prostředky obsahující slovo *důvod* mezi verbálními argumenty (typu *to je důvod, proč; důvodem bylo, že* popsané v části 4.1) jsou víceméně ustálené, tj. nejsou vázané na konkrétní kontext, ale je možné je použít v různých kontextech pro vyjádření vztahu příčiny a důsledku. Mezi 196 celkovými výskyty slova *důvod* s konektivní funkcí se ovšem vyskytlo 29 spojení (srov. tabulka 2), která ustálená nejsou, tj. která jsou kontextově závislá⁷ – srov. např. *důvodem kanibalismu je; důvodem jejich stížnosti byla skutečnost, že; důvodem rozdělení je* – viz př. 15:

- (15) *Švédský výrobce nákladních automobilů a letecké techniky Saab – Scania*

7 Daná spojení zároveň vždy uvozovala vztahy mezi argumenty, z nichž alespoň jeden nebyl slovesný – viz tabulka 2.

bude k letošnímu květnu rozdělen na dvě nezávislé společnosti Saab AB a Scania AB.

Obě nové firmy budou plně vlastněny holdingovou skupinou Investor.

Důvodem rozdělení je snaha o lepší koncentraci činností a posílení konkurenceschopnosti obou firem v situaci zostřené konkurence jak v odvětví nákladních automobilů, tak i v letectví.

Spojení *důvodem rozdělení* je sice má v tomto případě konektivní funkci, ale nefunguje v textu jako univerzální spojovací prostředek. Proto ho nemůžeme použít pro vyjádření vztahu příčiny a důsledku vždy – srov. př. 16:

- (16) *Nejdu do školy.*
**Důvodem rozdělení je, že mám rýmu.*

Z tohoto důvodu nebyla takováto spojení zahrnuta do anotace textové roviny Pražského závislostního korpusu (tj. mezi příslušnými argumenty nebyl anotován příslušný vztah; dané výrazy byly zatím pouze opatřeny anotátorskou poznámkou signalizující, že se jedná o neustálený spojovací prostředek).

Konektivní prostředky obsahující slovo <i>důvod</i>			
Vztah mezi:	Ustálenost spojení	Výskyty v PDT	
verbálními argumenty	ano		73
neverbálními argumenty	ano	94	123
	ne	29	
Celkem			196

Tabulka 2 – Charakteristika konektivních prostředků – povaha argumentů, ustálenost

6 Závěr

V příspěvku jsme poukázali na to, že textový vztah příčiny a důsledku mohou (nezávisle na kontextu) vyjadřovat i jiné jazykové prostředky než podřadící a souřadící spojky (typu *proto*, *protože*, *neboť*, *a tak*, *a proto* atd. – srov. Hrbáček, 1994), a sice delší, (víceméně) ustálené slovní obraty. Zaměřili jsme se přitom na jednu konkrétní skupinu takovýchto textových prostředků, a to na konektivní spojení obsahující slovo *důvod*, která se v textu mohou objevovat v různých kombinacích – srov. např. *z tohoto důvodu*; *to je důvod*, *proč*; *z jednoduchého důvodu*; *důvodem je, že*; *důvod je jednoduchý*; *existuje řada důvodů*; *má to své důvody* apod.

Dané prostředky jsou podle našeho názoru nezávislé na kontextu (tj. je možné je používat v různých kontextech pro vyjádření vztahu příčiny a důsledku – podobně jako spojky, samozřejmě ale s ohledem na syntaktickou stavbu dané věty), v textu jsou kauzálními konektory typu *proto* a *protože* nahraditelné. Z tohoto hlediska je můžeme považovat za ustálené konektivní prostředky.

Tyto poznatky je podle našeho názoru možné prakticky využívat např. při výuce češtiny jako cizího jazyka, zejména při procvičování komunikačních dovedností. Při výuce se zpravidla pro vyjádření textových vztahů učí pro každý typ vztahu několik spojek typu *proto* a *protože* (srov. např. Matula, 2007). Jak ovšem v tomto příspěvku dokládáme, v běžných textech se v češtině hojně užívají i jiné spojovací prostředky – například spojení obsahující slovo *důvod*. Z tohoto hlediska by mohlo být užitečné zařadit při výuce mezi jazykové prostředky vyjadřující vztah příčiny a důsledku také nejčastější ustálená spojení se slovem *důvod* – tj. pro vyjádření důsledku spojení *z tohoto důvodu*, pro vyjádření příčiny *z toho důvodu*, *že*.

V tomto příspěvku jsme se zároveň snažili poukázat na to, že výčet jednotlivých spojovacích výrazů vyjadřujících textové vztahy nemusí být konečný a uzavřený.

Použitá literatura

- DOLK, S. (2010): Patient Information Leaflets: Evaluation of the European translation policy and the MHRA suggestion to increase user's awareness of key safety issues. Diplomová práce [cit. 2013-09-15]. Online vydání dostupné z WWW: <<http://igitur-archive.library.uu.nl/student-theses/2010-0301-200230/UUindex.html>>.
- HAIJČ, J. a kol. (2006): *Průvodce PDT 2.0* [online]. Cit. 2013-09-15. <<http://ufal.mff.cuni.cz/pdt2.0/>>.
- HALLIDAY, M. A. K. – HASAN, R. (1976): *Cohesion in English*. London: Longman.
- HOFFMANNOVÁ, J. (1983): *Sémantické a pragmatické aspekty koherence textu*. Praha: Ústav pro jazyk český.
- HRBÁČEK, J. (1994): *Nárys textové syntaxe spisovné češtiny*. Praha: Trizonia.
- IRWIN, J. W. – PULVER, C. J. (1984): Effects of explicitness, clause order and reversibility on children's comprehension of causal relationships. *Journal of Educational Psychology* 76 (3), s. 399–407.
- KNOTT, A. (1996): *A Data-Driven Methodology for Motivating a Set of Coherence Relations*. Edinburgh: University of Edinburgh, Ph.D. thesis.
- MARTIN, J. R. (1992): *English text: System and structure*. Amsterdam: Benjamins.

- MATULA, O. (2007): *Český den*. Praha: Člověk v tísni o.p.s.
- MLADOVÁ, L. – ZIKÁNOVÁ, Š. – BEDŘICHOVÁ, Z. – MÍROVSKÝ, J. – JÍNOVÁ, P. – ZDEŇKOVÁ, J. – RYSOVÁ, M. – HAJIČOVÁ, E. (2012): *Příručka pro anotaci mezivýpovědních textových vztahů (diskurzu) v Pražském závislostním korpusu*. Praha: Ústav formální a aplikované lingvistiky MFF UK v Praze.
- POLÁKOVÁ, L. a kol. (2012): *Pražský diskurzní korpus 1.0* [CD-ROM]. Praha: ÚFAL MFF UK.
- PRASAD, R. et al. (2010): Realization of Discourse Relations by Other Means: Alternative Lexicalizations. In: *Coling 2010: Posters*, s. 1023–1031.
- PRASAD, R. et al. (2008): The Penn Discourse Treebank 2.0 [CD-ROM]. In: *Proceedings of the 6th International Conference on Language Resources and Evaluation*.
- RYSOVÁ, M. (2012): Alternative Lexicalizations of Discourse Connectives in Czech. In Calzolari, Nicoletta et al. (eds.): *Proceedings of the Eight International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC'12)*. Istanbul, Turecko: European Language Resources Association (ELRA), s. 2800–2807. ISBN 978-2-9517408-7-7.
- RYSOVÁ, M. (2013): Jazykové prostředky vyjadřující textové vztahy v češtině a jejich zpracování v Pražském závislostním korpusu. *Bohemistyka* 13, č. 1, s. 57–71.

Zdroj dat

- BEJČEK, E. a kol. (2012): Pražský závislostní korpus 2.5 – rozšířená verze PDT 2.0. In: *Proceedings of the 24th International Conference on Computational Linguistics (Coling 2012)*. Mumbai, India.

Mgr. Magdaléna Rysová
Ústav českého jazyka a teorie komunikace FF UK v Praze
magdalena.rysova@post.cz